

СЕКЦІЯ 1

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ТА КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ВАДАМИ

УДК 376.015.3.46

О. Б. Белова

старший викладач

Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ РІВНЯ ПРОЯВУ АГРЕСІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З НОРМАЛЬНИМ МОВЛЕННЯМ ТА ПМР

Стаття присвячена розробці психолого-педагогічних умов запобігання агресії у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку. Теоретичний аналіз з проблеми навчання й виховання дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку засвідчує, що недорозвинене мовлення негативно впливає на розвиток у них пізнавальних процесів та емоційно-вольової сфери.

Статья посвящена разработке психолого-педагогических условий предотвращения агрессии у детей младшего школьного возраста с нарушениями речевого развития. Теоретический анализ по проблеме учебы и воспитания детей с нарушениями речевого развития удостоверяет, что проблемы речевого развития негативно влияют на развитие у них познавательных процессов и эмоционально-волевой сферы.

In our article the analysis the evaluation criteria and level of aggression are found in junior schoolchildren with normal psychophysical development and with speech impairment. Psychopedagogical conditions and educational-preventive methods are developed for preventing children's aggression of primary school age with speech impairment.

Ключові слова: агресія, агресивний стан, агресивність, агресивна поведінка, психолого-педагогічні умови, навчально-превентивна методика, молодші школярі з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное состояние, агрессивность, агрессивное поведение, психолого-педагогические условия, учебно-превентивная методика, младшие школьники с нарушениями речевого развития.

Keywords: aggression, aggressive state, aggressiveness, aggressive behaviour, kinds and subspecies of aggression, psycho-pedagogical conditions, educational-preventive methods, junior schoolchildren with speech impairment.

Важлива роль у розвитку культури і духовності в Україні, згідно з Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття) та Концепцією загальної середньої освіти, відводиться шкільному навчанню. Головне завдання сучасної загальноосвітньої школи українські науковці вбачають у розвитку гармонійної, високодуховної особистості, здатної до самовдосконалення та активної участі в соціальному житті країни (Г. Балл, І. Бех, Н. Литвинова, С. Максименко, В. Синьов, В. Синявський, Л. Хомич, О. Хохліна та ін.). Повною мірою це стосується навчання й виховання дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку (ПМР) (С. Конопляста, Є. Соботович, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.) [1, 2].

Теоретичний аналіз з проблеми навчання й виховання дітей з ПМР засвідчує, що недорозвинене мовлення негативно впливає на розвиток у них пізнавальних процесів та емоційно-вольової сфери (Л. Андрусишина, С. Конопляста, Р. Левіна, І. Мартиненко, О. Мастюкова, С. Миронова, О. Приходько, М. Савченко, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, Т. Філічова, Н. Чевельова, М. Шеремет та ін.) [1, 2].

Несвоєчасно кориговані у дошкільному віці легкі за ступенем прояву вади мовлення з часом ускладнюються, і значний відсоток дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення (ФНМ) та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення (ФФНМ) потрапляє у простір загальноосвітньої школи. Водночас, не вирішені мовленнєві проблеми значно впливають на внутрішній стан дітей їх поведінку, викликають проблеми у взаєминах з батьками, вчителями, однолітками, створюють дискомфорт

для них самих, обумовлюють труднощі у навчанні (С. Конопляста, І. Мартиненко, В. Тарасун та ін.).

Механізми, прояви, причини та наслідки агресії як феномен емоційного стану дитини глибоко досліджували зарубіжні та вітчизняні науковці у дітей з нормальним психофізичним розвитком (А. Бандура, О. Бовть, Л. Божович, К. Бютнер, С. Завражин, Н. Левітов, О. Мавлянова, О. Мойсеева, Н. Павлова та ін.), з відхиленнями у поведінці (М. Алемаксін, Н. Максимова, Л. Славіна та ін.), з психічними розладами (В. Гарбузов, В. Ковальов, В. Первий та ін.). На думку А. Басса, Є. Ільїна та ін. агресія впливає на розвиток конфліктності, ворожості, трижовності; на вміння особистістю контролювати агресивний стан у соціальних ситуаціях (Т. Білоус, О. Ісаєнко), на систему комунікації «мати – дитина». Провідні сучасні вчені (Н. Михайлова, Г. Мозгова, С. Сироткін, Л. Собчик, С. Шебанова та ін.) висвітлювали діагностичний аспект емоційних розладів та агресії, їх профілактику, корекцію (О. Атемасова, О. Демко, А. Долгова, Н. Малікова та ін.), розкривали цілісну систему виховання особистості (І. Бех).

Детальний аналіз науково-теоретичних підходів щодо визначень агресії дає підстави стверджувати, що більшість сучасних та класичних науковців розглядали поняття агресії з двох позицій: агресія – це будь-яка форма поведінки, націлена на образу, спричинення шкоди іншій живій істоті (А. Бандура, А. Басс, Л. Берковиц, К. Бютнер, Дж. Доллард, О. Запорожець, З. Фройд та ін.), або ж «агресія» – це одна із форм активності, що може мати як позитивне, так і негативне вираження (В. Бойко, Н. Левітов, К. Лоренц, Р. Мей, Е. Фром, О. Шестокова та ін.). Тому в нашому дослідженні агресію у дітей ми розглядаємо з двох сторін: як позитивний феномен, що відповідає життєвому інтересу, самозахисту, так і негативний, який направлено на спричинення страждання (шкоди) іншій людині або собі [3, 4].

Особистість дитини з психофізичними порушеннями та її поведінка завжди були в полі зору дефектологічної науки (В. Бондар, В. Засенко, С. Конопляста, С. Миронова, Т. Скрипник, В. Синьов, Є. Синьова, Є. Соботович, В. Тарасун,

М. Шеремет, Д. Шульженко, О. Хохліна та ін.). Зокрема, у дослідженнях І. Беха, О. Гаврилова, Я. Ніколаєнко, Л. Руденко та ін. висвітлено проблему агресивної поведінки у розумово відсталих дітей, вивчено їх особистісну (М. Матвеевою) та емоційну сфери (Д. Ісаєвим, Н. Ульякіною та ін.).

Слід зазначити, що не у всіх категорій дітей з порушеннями мовлення було вивчено особливості прояву агресії, хоча емоційна сфера в цілому була розглянута у дослідженнях при заїканні (К. Беккер, Г. Волкова, Є. Ільїн, Г. Неткачев, М. Совак, В. Селіверстов, Н. Тяпугін та ін.), вадах голосу (О. Алмазова, О. Орлова, Л. Гончарук та ін.), вроджених незрощеннях губ та піднебіння (С. Конопляста). Агресія як якість особистості у дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) лише дотично вивчалася у роботах О. Баєнської, С. Валявко, Г. Єфімової, Т. Ігнатової, В. Логунової, П. Селігей, Н. Січкачук, В. Терентєвої, О. Тихонової, О. Чернової та ін. Системними дослідженнями емоційно-мотиваційної сфери були охоплені лише старші дошкільники із ЗНМ (С. Валявко, О. Тихонова, Г. Юсупова та ін.) та учні старших класів спеціальних шкіл (Т. Ігнатєва), а в молодших школярів з ЗНМ IV (або НЗНМ – нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення) загальноосвітньої школи, емоційні прояви та агресія зокрема, не вивчались.

Проблема механізмів, структури та динаміки агресії при порушеннях мовлення, її невирішеність негативно впливають на ефективність корекційно-виховного процесу, гальмує психічний розвиток у цих дітей і перешкоджає їх соціалізації у мікро- і макросередовище. Теоретичний аналіз та узагальнення наукових досліджень свідчить, що особливості прояву агресії у дітей молодшого шкільного віку з ФНМ, ФФНМ та з НЗНМ не були предметом спеціальних досліджень у логопсихології. Вірогідно, глибокі дослідження емоційної сфери, агресії зокрема, дозволять глибше зрозуміти структуру логопсихологічного дизонтогенезу таких дітей та запобігти у них психомовленнєвих порушень через психолого-педагогічні умови та навчально-превентивну методику.

Окреслені проблеми обумовлюють актуальність здійснення дослідження на тему «Психолого-педагогічні умови

запобігання агресії у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку».

Узагальнення результатів проведеного теоретичного та експериментального дослідження дали змогу сформулювати наступні висновки:

1. Встановлено недостатню розробленість проблеми запобігання агресії у дітей молодшого шкільного віку з ФНМ, з ФФНМ та з НЗНМ в умовах загальноосвітньої школи. Аналіз та узагальнення вітчизняної та зарубіжної загальної та спеціальної літератури зумовлює необхідність використання навчально-превентивної системи заходів щодо попередження проявів агресії в учнів молодших класів з ПМР.

З'ясовано, що агресія як поняття включає в себе три складові: агресивний стан, агресивну поведінку та агресивність як якість особистості. Агресія існує у вигляді усвідомленої та неусвідомленої форми в інформаційному полі особистості. Визначено, що агресія як стан регулюється завдяки усвідомленню своїх внутрішніх переживань, поведінки. Чим складніший стан агресії, тим важче його усвідомлювати. Дитина не завжди може самостійно подолати такі стани, тому їй необхідна допомога дорослих.

2. Розроблено двоблочний діагностичний алгоритм для дослідження агресії у молодших школярів з нормальним психофізичним розвитком та з ПМР. У першому – вивчалась неусвідомлена агресія (внутрішній стан, моделювання типів поведінки у свідомості), у другому – усвідомлена (усвідомлення агресії, прояви агресії у діях). За аналізом науково-теоретичних джерел виділено саморегульований (контрольований і змагальний підвиди агресії), прихований (захисний і депресивний підвиди агресії) та поведінковий види агресії (демонстративний і фізичний підвиди агресії); визначено залежності їх прояву від рівня недорозвинення у дітей мовлення.

З'ясовано, що у всіх молодших школярів з нормальним психофізичним розвитком та з порушеннями мовлення спостерігалася агресія, проте особливості її прояву у різних категорій дітей мали як спільні, так і відмінні риси. Встановлено, що яскраво виражених закономірностей, які б вказували на залежність між проявом

контрольованого, змагального, захисного, демонстративного підвидів агресії та рівнем недорозвинення в молодших школярів із порушеннями мовлення не було. Визначено, що чим складніше порушення мовлення, тим частіше виявлявся в молодших школярів з порушеннями мовлення депресивний та фізичний підвиди агресії.

Виявлено, що рівень агресії в досліджуваних учнів з нормальним психофізичним розвитком та з ПМР залежав від складності мовленнєвих порушень, зокрема, чим складніше порушення мовлення тим: вищий рівень прояву агресії, яку діти переживають як стан; тяжче учням моделювати оптимальні шляхи виходу з конфліктних ситуацій при моделюванні типів поведінки; більше формується конфліктних рис характеру, які залежать від недостатньої усвідомленості дітьми з ПМР стану та різних форм агресивної поведінки.

Визначено, що агресія у молодших школярів проявлялась у різних сферах дослідження. Так, у дітей з нормальним психофізичним розвитком агресія переважала у сфері «Я у сім'ї», у учнів з ФНМ – у сфері «Я у соціумі», у школярів з ФФНМ та з НЗНМ – у сфері «Я-Особистість».

3. Визначено та науково обґрунтовано психолого-педагогічні умови щодо запобігання агресії в молодших школярів з ПМР: поетапність проведення навчально-превентивної роботи, що передбачала аналіз змісту життєвих ситуацій, моделювання критичних ситуацій, співвіднесення емоцій із музикою та самостійне моделювання, розв'язання конфліктних ситуацій; урахування в процесі навчально-превентивної роботи індивідуальних та спільних для всіх дітей з ПМР особливостей прояву агресії; попередження індивідуальних проявів агресії за умови проведення індивідуальної навчально-превентивної роботи; закріплення нових моделей поведінки за умови проведення спеціальної системи занять з групою учнів класу та з членами сім'ї; послідовне застосування диференційованих груп методів; забезпечення дітей правом самостійного вибору кольору, музики, форми вирішення конфлікту в ситуаціях тощо; формування варіативності форм моделей поведінки, що забезпечуватиме в

учнів з ПМР здатність переключатися зі старих, неефективних моделей поведінки на нові більш продуктивні.

4. Виявлені в дослідженні особливості агресії у молодших школярів з ПМР зумовили доцільність наукового обґрунтування і розроблення навчально-превентивної методики, а також її впровадження у загальноосвітній школі з метою попередження у дітей проявів агресії.

Контрольний етап дослідження засвідчив помітні зміни у дітей ЕГ після проведення з ними навчально-превентивної роботи. Так, у них значно зменшилися показники депресивного (було 70,1%, стало 49,1%) та фізичного підвидів (було 56,8%, стало 37,0%) агресії. Аналіз результатів формувального експерименту засвідчив, що після проведення начально-превентивної роботи у молодших школярів з ПМР експериментальної групи рівень прояву агресії значно зменшився, простежувалася тенденція збільшення низького (40,9%) та середнього (53,1%) рівнів, і, навпаки, суттєво зменшилася кількість учнів з високим рівнем агресії (6,0%).

Отже, проведене дослідження не вичерпує усіх питань окресленої проблеми. Перспективою для подальшого вивчення проявів агресії у дітей-логопатів є урахування їхніх вікових особливостей (зокрема, у молодших дошкільників, дітей середнього дошкільного віку та ін.), урахування мовленнєвого дизонтогенезу (у дітей з дизартрією, ринолалією, алалією та ін.). Потребують також додаткового розгляду причини виникнення агресії та питання розробки методик корекційно-виховного впливу з метою подолання агресії у зазначених категорій дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Логопедія : підручник / за ред. М.К. Шеремет. – 2-ге вид. – К. : Слово, 2010. – 672 с.
2. Логопсихологія : навч. посіб. / С.Ю. Конопляста, Сак Т. В. ; за ред. Шеремет М.К. – К. : Знання, 2010. – 293 с.
3. Психология человеческой агрессивности : хрестоматия / сост. К. В. Сельченюк. – Минск : Харвест, 2005. – 656 с.
4. Фурманов И. А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция / И. А. Фурманов. – Минск : Ильин В. П., 1996. – 199 с.

УДК 159.92:616.899.5

Ю. А. Быстрова

доктор психологических наук, профессор
Луганский национальный университет
имени Тараса Шевченко

КОРРЕКЦИОННАЯ ПРОГРАММА ПО ФОРМИРОВАНИЮ И РАЗВИТИЮ НАВЫКОВ СОЦИАЛЬНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ДЛЯ ПОДРОСТКОВ С УМСТВЕННОЙ ОТСТАЛОСТЬЮ

У статті висвітлюються обґрунтування етапів, методів, зміст корекційної роботи та її результати з формування норм соціальної поведінки, розвитку навиків соціальної взаємодії, попередження та конструктивного розв'язання конфліктів серед розумово відсталих підлітків. Надано критерії ефективності експериментальної корекційної роботи – показники збільшення рівня добробуту взаємин у групі розумово відсталих підлітків.

В статье представлены и обоснованы этапы, методы, содержание коррекционной работы и ее результаты по формированию норм социального поведения, развития навыков социального взаимодействия, предупреждения и конструктивного разрешения конфликтов среди умственно отсталых подростков. Представлены критерии эффективности экспериментальной коррекционной работы – показатели увеличения уровня благополучия взаимоотношений в группе умственно отсталых подростков.

The proved stages, methods, the content of correct program and its results on prevention and solving the conflict in behaviour of mentally retarded teenagers are given there. The article describes the program psychocorrectional formation of social interaction skills in mentally retarded adolescents. Experimental performance criteria given correct work – indicators increase the welfare group relationships mentally retarded adolescents.

Ключові слова: розумово відсталі підлітки, корекційна робота, конфлікт, норми соціальної поведінки.

Ключевые слова: умственно отсталые подростки, коррекционная работа, конфликт, нормы социального поведения.

Key words: mentally retarded teenagers, conflict, correct program, strategies of behaviour, preventive measures.

Постановка проблеми. Формирование и развитие навыков социального взаимодействия у подростков с умствен-